

ΤΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΒΡΥΣΙΝΑ (II) Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ — Συστηματική ανασκαφή

Στα επτά χρόνια της ανασκαφής του Ιερού Κορυφής του Βρύσινα ήρθαν στο φως ποικίλα κεραμικά αγγεία πόσης και εστίασης που χρησιμοποιούνταν για τελετουργικούς σκοπούς, αλλά και μεγάλος αριθμός πήλινων ειδωλίων, κυρίως ζωόμορφων. Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζει η παλαιοανακτορική λίθινη τετράπλευρη σφραγίδα που φέρει εγχάρακτα σημεία της μινωικής ιερογλυφικής γραφής.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων

ΙΡΙΣ ΤΖΑΧΙΔΗ

Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΒΡΥΣΙΝΑ ΕΓΙΝΕ ΜΕΤΑΞΥ 2004 ΚΑΙ 2011 και αποτέλεσε συνεργασία του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και της ΚΕ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Κύριοι στόχοι της έρευνας ήταν η ανασκαφική τεκμηρίωση της χωροταξίας γύρω από τη θέση Άγιο Πνεύμα, όπου είχε γίνει η προηγούμενη ανασκαφή του 1972-73, η επιβεβαίωση του χρονολογικού φάσματος της χρήσης του χώρου, η προσπάθεια κατανόησης των λατρευτικών δρώμενων και η οριοθέτηση της περιοχής των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (εικ. 1β).

Η ανασκαφή επικεντρώθηκε στο πλάτωμα της κορυφής του λόφου και στα βόρεια και βορειοανατολικά της πλαγιάς. Στο σημείο αυτό η πλαγιά είναι πιο ομαλή και διαμορφώνεται σε τρία άνδρα. Το πρώτο είναι στην κορυφή του λόφου όπου βρίσκεται η μικρή εκκλησία, το δεύτερο, το οποίο είναι αρκετά στενό (περίπου 3 μέτρα) και μακρύ, λίγο χαμηλότερα, ενώ το τρίτο και χαμηλότερο είναι το μεγαλύτερο και πλατύτερο και προσφέρεται για τη συγκέντρωση πολλών ανθρώπων. Και στα τρία άνδρα υπήρχαν κατάλοιπα ανθρώπινης δραστηριότητας, ενώ το σύνολο της υπολογιζόμενης έκτασης του ιερού εκτιμάται ότι είναι περίπου 1.800 τετραγωνικά μέτρα.

Πάνω δεξιά στη σελ. 87 φαίνεται ο κάνναβος που χαράχτηκε για την ανασκαφή και με κόκκινο σημειώνονται οι τομές που ανασκάφηκαν. Οι επιχώσεις ήταν ελάχιστες, ανάμεσα στους φυσικούς βράχους. Συνήθως δεν ξεπερνούσαν το μισό μέτρο. Αρχαιολογικά ευρήματα υπήρχαν τόσο στις επιχώσεις όσο και ανάμεσα στις σχισμές των βράχων, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία που να δείχνουν ότι αποτελούν αποθέσεις. Ένα από τα σημαντικά κεκτημένα της ανασκαφής είναι ότι διασαφηνίστηκε η στρωματογραφία. Στο μεσαίο άνδρα, όπου επικεντρώθη-

01a

01a

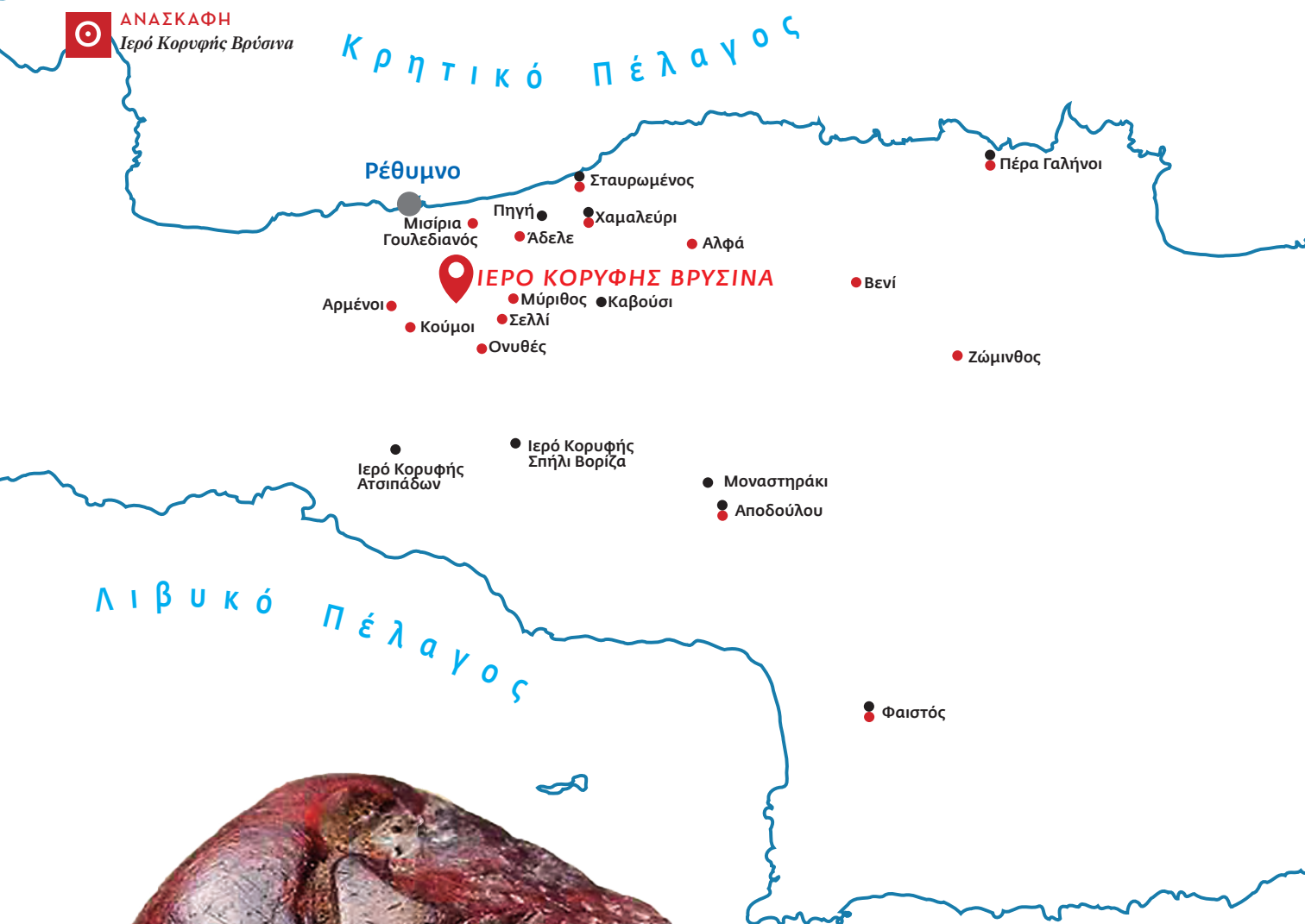
Ανθρωπόμορφα ειδώλια από τον Βρύσινα.

01β

Η διασαφήνιση της στρωματογραφίας είναι ένα από τα σημαντικά κεκτημένα της ανασκαφής.

01β

02

Παλαιοανακτορική λίθινη τετράπλευρη σφραγίδα, μήκους 1,88 εκ., η οποία φέρει εγχάρακτα σημεία της μινωικής ιερογλυφικής γραφής και στις τέσσερις επιφάνειές της.

02

Αριστερά

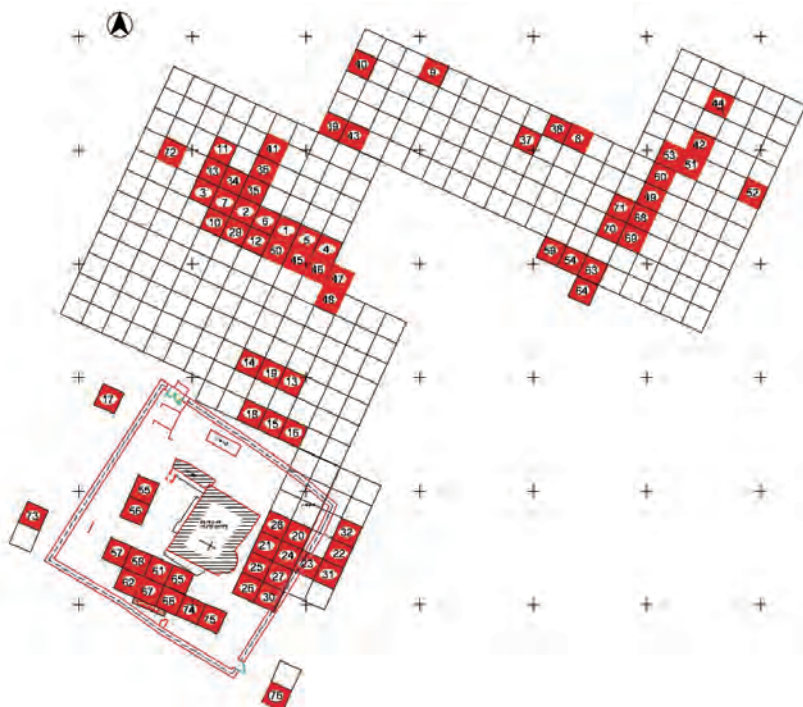
Χάρτης της περιοχής γύρω από το Ιερό Κορυφής του Βρύσινα, όπου εντοπίστηκαν μινωικοί οικισμοί. Με μαύρο χρώμα σημειώνονται παλαιοανακτορικές θέσεις (Α' περίοδος λατρείας) και με κόκκινο χρώμα νεοανακτορικές θέσεις (Β' περίοδος λατρείας).

Δεξιά

Κάναβος που σχεδιάστηκε για τις ανάγκες της ανασκαφής το 2011. Με κόκκινο χρώμα σημειώνονται οι τομές που ανασκάφθηκαν.

03

Χαρακτηριστική κεραμεική: προχοΐσκη.

καν οι αρχικές προσπάθειες, οι τομές περιλάμβαναν στην ουσία τρία στρώματα. Το πρώτο, το επιφανειακό και διαταραγμένο, είχε πάχος 10-15 εκ. με σύγχρονες αποθέσεις, ευρήματα μινωικά αλλά και διαφόρων άλλων περιόδων και πολλά οργανικά κατάλοιπα. Το δεύτερο στρώμα, που σε μερικές τομές έσωζε κατά τόπους αδιατάρακτες μικροπεριοχές καθαρά μεσομινωικές, και το τρίτο, το κοκκινωπό φυσικό (terra rossa), όπου τα ευρήματα σταματούσαν. Από το μεσαίο στρώμα προέρχεται ο κύριος όγκος των ευρημάτων, αγγεία και ειδώλια. Οι αδιατάρακτες περιοχές δείχνουν ότι πρόκειται για αρχαίες επιχώσεις, δευτερογενείς. Στις εικόνες 1β και 4 φαίνεται η στρωματογραφία και η όψη της τομής.

Η στρωματογραφία αυτή είναι περίπου η ίδια στις περισσότερες τομές του λόφου. Στο τελευταίο προς τα κάτω άκρο, το ευρύτερο, οι επιχώσεις ήταν πολύ μεγαλύτερες και οι τομές διαταραγμένες. Ήταν το σημείο όπου είχε γίνει η παλαιότερη ανασκαφή. Εκεί επικεντρώνεται η νεοανακτορική λατρεία, και οι τομές, μολονότι διαταραγμένες, έδωσαν σημαντικής ποιότητας ευρήματα, χάλκινους λατρευτές, χάλκινους μικρογραφικούς πελέκεις και τμήματα λίθινων αγγείων ανάμεσα στα οποία και ένα αιγυπτιακό, πιθανότατα του Αρχαίου Βασιλείου.

Στην κορυφή του λόφου, στο ανώτερο πλάτωμα διερευνήθηκε ο χώρος στα ανατολικά, τα δυτικά και τα νότια της εκκλησίας, εντός και εκτός του περιβόλου της, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν κατάλοιπα που να συνδέονται με τη λειτουργία του μινωικού ιερού. Στο σύνολο των τομών αποκαλύφθηκε εκτεταμένη διατάραξη έως το φυσικό έδαφος. Υπήρχαν κυρίως κατάλοιπα από τις οικοδομικές φάσεις της εκκλησίας, μαζί με σποραδικά μινωικά ευρήματα, που συνηγορούν υπέρ της ύπαρξης ενός μινωικού πυρήνα λατρείας. Μεγάλη ήταν επίσης η συγκέντρωση υστεροβυζαντινών αγγείων που βρέθηκαν τόσο εντός όσο και εκτός του περιβόλου της εκκλησίας.

Επιπλέον σημαντικά στοιχεία προέκυψαν για τον πυρήνα της λατρείας στην κορυφή, στη νότια και τη νοτιοδυτική πλευρά του περιβόλου της εκκλησίας. Παρά την αποσπασματική εικόνα, λόγω των μεταγενέστερων οικοδομικών επεμβάσεων, εντοπίστηκε θύλακας με μεσομινωικό κεραμεικό υλικό (κεραμεική και θραύσματα ειδωλίων) καθώς και βράχος σχήματος ωοειδούς που φέρει σαφή σημάδια ανθρώπινης παρέμβασης. Είναι αποστρογγυλεμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος του και στην άνω επιφάνεια διακρίνεται έγκοιλη ανθρωπογενής διαμόρφωση, ενώ βορείως και νοτίως περιτρέχεται από βαθιές αυλακώσεις.

03

Τα ευρήματα

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Η κεραμική χαρακτηρίζεται από τη μέτρια ποιότητά της, τον εύθρυπτο πηλό και την κακή κατάσταση διατήρησης. Το μεγαλύτερο μέρος προέρχεται από το μεσαίο άνδρo, όπου οι μεσομινωικές II αποθέσεις. Συνήθως ολόκληρα αγγεία δεν αποκαθίστανται, εκτός από πυριατήρια και προχοΐσκες (εικ. 3). Υπάρχει λεπτή κεραμική, κύπελλα ευρέος φάσματος ημισφαιρικά, με κάθετα τοιχώματα και μερικά τροπιδωτά. Τα θραύσματα υποδεικνύουν μαγειρικά αγγεία, χύτρες, λεκανίδες, γεφυρόστομους σκύφους, δίσκους και αρκετά με επίπεδη διακόσμηση. Επίσης, υπάρχουν και αρκετά μικρογραφικά. Ως προς τη χρονολόγηση οι δύο κύριες φάσεις στις οποίες ανήκουν το μεγαλύτερο μέρος των αγγείων είναι η ΜΜΠ (κύπελλα, γεφυρόστομοι σκύφοι) και η ΜΜΠΙΙ-ΥΜΙΑ (κωνικά κύπελλα, πρόχοι, μαγειρικά αγγεία, χύτρες κ.ά.). Το σχηματολόγιο των αγγείων ανταποκρίνεται στις ανάγκες πόσης και εστίασης που αποτελούσαν μέρος του τελετουργικού.

ΕΙΔΩΛΙΑ

Στη διάρκεια των επτά ανασκαφικών περιόδων έχουν βρεθεί περίπου 820 πήλινα ειδώλια. Τα ζωόμορφα αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία ευρημάτων. Κυριαρχούν τα βοοειδή – συνήθως συμπαγή και χειροποίητα. Οι διαστάσεις τους ποικίλλουν, από 10 εκ. μήκος έως πάνω από 30 εκ. Ωστόσο αναγνωρίζονται και κοίλα, αλλά και αμφικέφαλα ειδώλια ταύρων, ένας σπάνιος τύπος αφιερώματος στα ιερά κορυφής στην Κρήτη.

Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια δεν ξεπερνούν συνήθως σε ύψος τα 10-15 εκ. (εικ. 1α, 6). Υπερτερούν προς το παρόν τα γυναικεία έναντι των ανδρικών, τα οποία διακρίνονται για τη μεγάλη τυπολογική ποικιλία τους, με ιδιαίτερη έμφαση στην περίτεχνη κόμωση, τους πύλους και την ενδυμασία.

Ένα εξαιρετικό εύρημα του 2011 είναι μία λίθινη τετράπλευρη σφραγίδα, η οποία φέρει εγχάρακτα σημεία της μινωικής ιερογλυφικής γραφής και στις

04

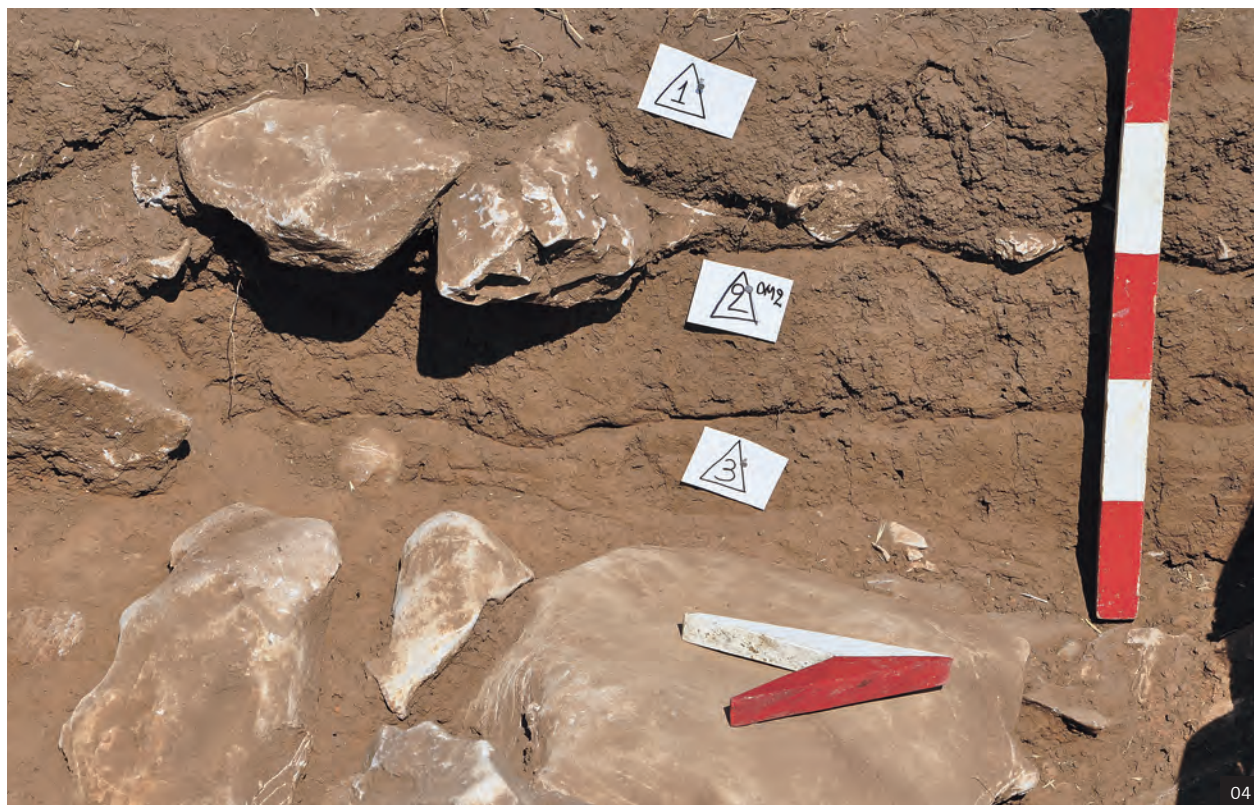
Όψη τομής όπου φαίνεται η στρωματογραφία.

05

Χαρακτηριστική κεραμική: πύραυνο.

06

Ανθρωπόμορφο γυναικείο ειδώλιο.

04

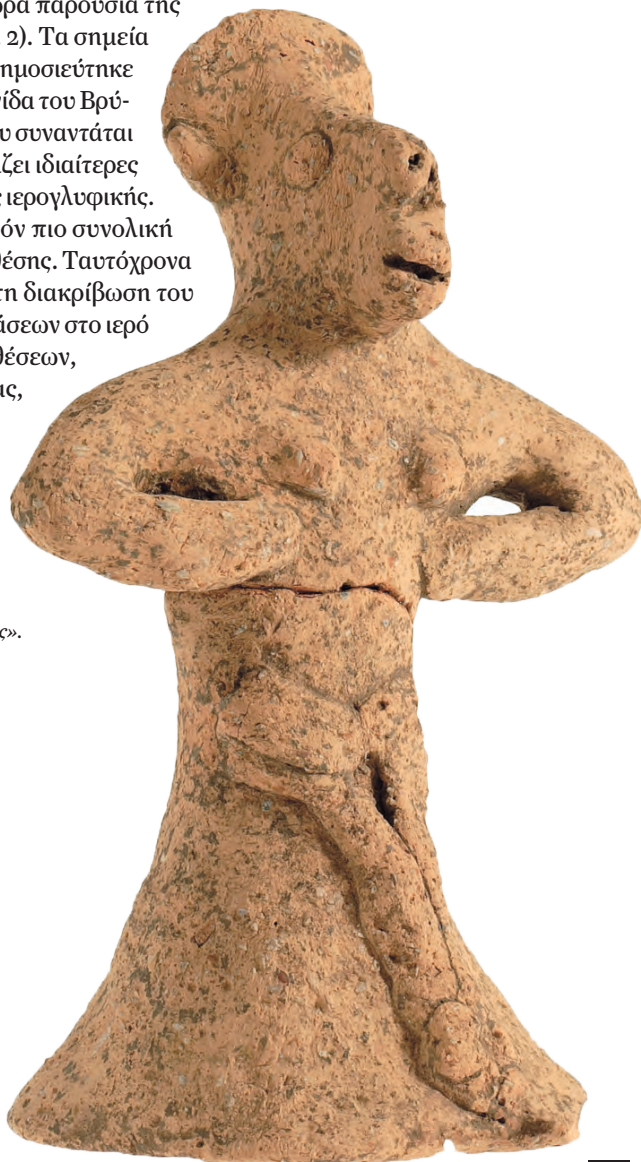
τέσσερις επιφάνειές της. Η χρονολόγησή της τοποθετείται πιθανότατα στη ΜΜΙΙ περίοδο. Η σφραγίδα του Βρύσινα έρχεται να συμπληρώσει ένα μεγάλο κενό που υπήρχε στο χάρτη της Κρήτης, σύμφωνα με την κατανομή των ευρημάτων της ιερογλυφικής γραφής. Πρόκειται για τη μοναδική μέχρι τώρα παρουσία της αρχαιότερης γραφής των Μινωιτών στη δυτική Κρήτη (εικ. 2). Τα σημεία είναι ως επί το πλείστον πλήρως αναγνωρίσιμα. Η σφραγίδα δημοσιεύτηκε το 2012 στο περιοδικό *Kadmos*. Συνάγεται λοιπόν ότι η σφραγίδα του Βρύσινα αφενός εντάσσεται σε ένα καθιερωμένο θεματολόγιο που συναντάται πανομοιότυπο σε ολόκληρη την Κρήτη, αφετέρου παρουσιάζει ιδιαίτερες καινοτομίες, καθώς αναγνωρίζονται νέες ομάδες σημείων της ιερογλυφικής.

Στην έρευνα προσπαθήσαμε να έχουμε μια όσο το δυνατόν πιο συνολική προσέγγιση ώστε να φωτιστεί πληρέστερα η ταυτότητα της θέσης. Ταυτόχρονα με την ανασκαφή διεξήχθη επιφανειακή έρευνα με στόχο τη διακρίβωση του χαρακτήρα της άμεσης γεωγραφικής γειτνίασης, των προσβάσεων στο ιερό και της θέσης του στο πλέγμα επικοινωνιών των μινωικών θέσεων, κυρίως με το νότο. Γίνονται επίσης μελέτες γεωμορφολογίας, κεραμεικής ανάλυσης των ευρημάτων και ζωοαρχαιολογίας. Οι τελευταίες, εκτός από το διαιτολόγιο και την πανίδα, μπορούν να φωτίσουν πλευρές των λατρευτικών δρώμενων, κυρίως ως προς τον τρόπο σφαγής των ζώων ο οποίος ίσως απηχεί τρόπους θυσίας.

—Τα υπόλοιπα μέρη του Αφιερώματος στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα θα δημοσιευτούν στα επόμενα τεύχη του περιοδικού «Αρχαιολογία και Τέχνες».

05

06

Βιβλιογραφία

- Παπαδοπούλου / Τζαχίλη 2010: Παπαδοπούλου Ε. / Τζαχίλη Ί., «Ανασκαφή στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα Νομού Ρεθύμνης», στο Ανδριανάκης Μ. / Τζαχίλη Ί. (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1*, Πρακτικά της 1ης Συνάντησης, Ρέθυμνο, 28-30 Νοεμβρίου 2008, Ρέθυμνο 2010, σ. 452-463.
- Παπαδοπούλου / Τζαχίλη 2011: Παπαδοπούλου Ε. / Τζαχίλη Ί., «Συστηματική ανασκαφή στο ιερό κορυφής του Βρύσινα Ν. Ρεθύμνης: προκαταρκτική παρουσίαση», *Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 1-8.10.2006)*, τόμ. Α' 3, Χανιά 2011, σ. 293-312.
- Hallager κ.ά. 2012: Hallager E. / Papadopoulou E. / Tzachi, I., «VRY S (4/4) 01 - The First Hieroglyphic Inscription from Western Crete», *Kadmos Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik* 50 (2012), σ. 63-74.